

etnologia

REVISTA D'ETNOLOGIA DE CATALUNYA

DOSSIER

El folklore i l'etnopoètica avui

Patrimoni

**Colleccionisme o l'expressió
personal del patrimoni**

Barris i cultura popular

Passat i present de les bodegues

Zones d'Interès Etnològic

**Coeteres de l'Ebre i Barraques
de Mont-roig del Camp**

La declaració de bé cultural d'interès nacional en la categoria de zona d'interès etnològic de cinc barraques de Mont-roig del Camp

El reconeixement del patrimoni en pedra seca com a integrant del nostre patrimoni cultural

Esther Bargalló, Martí Rom
Grup Barracaire de Mont-roig del Camp

Roger Costa Solé
Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Catalunya, igual que la major part de territoris de l'arc mediterrani, compta amb un patrimoni ric i variat de construccions de pedra seca. Barraques, marges, parets, cisternes, carrerades, forns, paravents, arneres, aljubs... són només algunes de les tipologies de construccions que trobem al nostre país bastides amb aquesta tècnica. Diferents entitats esteses per tot el territori, des de fa anys aglutinades en la Coordinadora d'Entitats per la Pedra Seca, treballen per documentar, posar en valor i, en alguns casos, salvaguardar aquest patrimoni. Fruit d'aquesta col·laboració, entre altres iniciatives, ha sorgit el web Wikipedra, amb informació i la localització exacta sobre el mapa de gairebé 12.000 construccions —de moment— d'aquestes característiques.

L'any 2013, arran d'una comunicació presentada per un tècnic del Departament de Cultura sobre els béns culturals d'interès nacional en la categoria de zona d'interès etnològic a la VII Trobada d'Estudi per a la Preservació del Patrimoni de Pedra Seca als Països Catalans, celebrada a les Preses (Garrotxa), la coordinadora va decidir

impulsar una candidatura a BCIN-ZIE d'un conjunt de construccions d'aquesta mena. Es van proposar per a aquesta distinció cinc barraques del municipi de Mont-roig del Camp (Baix Camp).

El gruix de construccions de pedra seca de Mont-roig ja havia estat documen-

tat entre els anys 2004 i 2006. En el transcurs d'aquest treball de camp es van trobar 107 barraques en bon estat de conservació, alhora que es va prendre nota de les que identificaven en estat de deteriorament. En l'actualitat el Grup Barracaire de Mont-roig del Camp té 135 barraques enregistrades a la base de dades Wikipedra. Les cinc

La pedra que s'obtenia del despedregament dels camps servia per a bastir tota mena de construccions, i això originava paisatges que combinaven elements naturals i antropològics en perfecta harmonia. A la imatge, vista des del darrere de la barraca en espiral de Mont-roig del Camp, amb el marge que, des del camí, avança fins al mateix costat seu i continua darrere seu, formant una composició de gran bellesa.

FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ.

■ Barraca dels Comuns del Pellicer. Aquesta barraca acabada en punxa destaca per la tècnica emprada en la seva construcció, consistent en el possible reompliment de l'interior amb branques d'arbres per tal d'anar guanyant altura. L'interior és de planta circular i s'hi accedeix per un portal força alt, de muntants verticals i arc pla. La coberta és de terra i grans lloses. FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ.

barraques seleccionades són les conegudes com barraca dels liris, barraca en espiral, barraca del Miquel Terna, barraca dels Comuns del Pellicer i barraca del Jaume de la Cota.

Una aproximació a les barraques del sud de Catalunya: característiques formals i funcionalitat

A les comarques del sud de Catalunya, entre les construccions aptes per a viure-hi, les cabanes són pròpies de la part nord de la Terra Alta, especialment de la Fatarella i de Vilalba dels Arcs. Aquí les cabanes són obres bastides amb la tècnica de la volta de canó o de mig punt, els arcs de les quals poden ser apuntats o rebaixats, depenent de les necessitats de l'espai a cobrir, sempre amb uns resultats de gran solidesa i de molt bona estètica. Les barraques són, majoritàriament, de planta quadrada o rodona, i estan bastides amb parets verticals o lleugerament atalussades. Poden estar cobertes amb les tècniques de cúpula, falsa cúpula, llindes i lloses o amb volta, i estan recobertes amb lloses, pedruscall, terra o terra i plantes.

La tècnica emprada en la construcció de les barraques arrenca amb uns

murs força dobles que s'enlairen amb la mateixa forma que marca la base, que inclou un pas per a la futura porta. Les parets pugen lleugerament inclinades cap a l'interior fins a un punt situat a mitja altura, quan ja comencen a endinsar-se fortament per anar a trobar el punt de confluència superior que tancarà l'edificació. Per impermeabilitzar la barraca s'utilitza terra argilosa relligada amb plantes d'arrels ben ramificades. Els portals de les barraques poden ser d'arc rebaixat, de dues pedres

encavallades, de llinda única o múltiple, o la combinació d'una llinda amb un arc de descàrrega, tot depenent de la qualitat, les dimensions i la forma de les pedres, així com de l'habilitat del pagès o de l'especialista en aquesta mena de construccions.

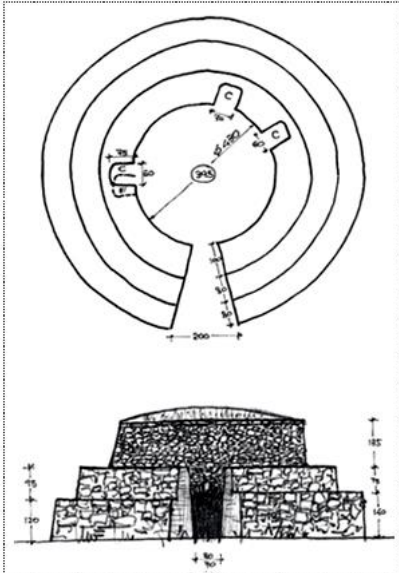
Cal deixar molt clara la importància de les barraques i de les cabanes en el món rural, ja que allotjaven persones i animals, i s'hi guardaven queviures i productes del camp. Mantenir l'animal de càrrega en bones condicions era imprescindible, ja que sense aquesta força de treball el pagès i la seva família estaven condemnats a la misèria. Per aquest motiu mules, rucs i altres animals similars rebien un tracte acurat per part dels seus amos, que els protegien tant com podien dels elements meteorològics que els poguessin perjudicar.

Per permetre la vida de les persones, les barraques i les cabanes necessitaven uns complements gairebé imprescindibles, algun dels quals també es bastien amb pedra. Són els armaris i les neveres, que se situaven a la part més fresca de les construccions, on es podien deixar els queviures amb un mínim de condicions ambientals. També els animals

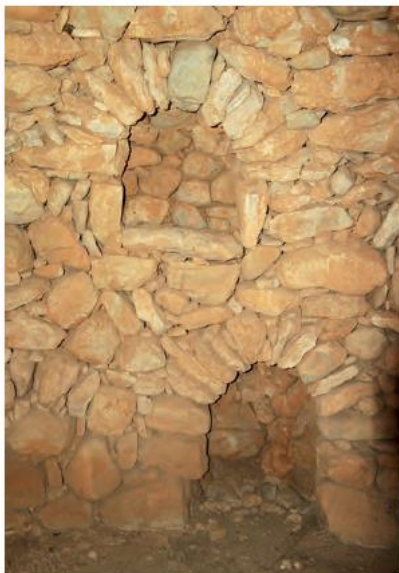
■ Vista frontal de la barraca del Jaume de la Cota. J. Gironès, a *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*, l'anomena la «catedral» de les construccions rurals obrades amb pedra seca. FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ.

necessitaven una menjadora, la qual es podia bastir perfectament amb lloses de pedra. En algun cas, una de les menjadores se situava a l'exterior per ser utilitzada durant les èpoques de bonança.

■ Planta i alçat de la barraca del Jaume de la Cota. De planta circular, destaca pel seu volum exterior i el gran espai habitable del seu interior.

DIBUIX: JOSEP PASCUAL

■ El gruix de les parets permetia obrir-hi armaris que servien per guardar estris del camp o per protegir els aliments de l'acció de les bèsties. A la imatge, dues fornícules –a dalt un armari i a baix un cocó– de la barraca del Jaume de la Cota.

FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ.

Les Terres Noves: l'origen històric de les barraques de Mont-roig

A l'edat mitjana, les terres de l'actual terme de Mont-roig del Camp formaven part del Gran Ermot, un espai que podríem situar entre el Coll Blanc de Bonavista i el Coll de Balaguer, a l'Hospitalet de l'Infant. Era un espai poc habitat, allunyat dels nuclis de població importants com Tarragona o Tortosa i no subjecte a cap senyoriu, cosa que el convertia en una mena de terra de ningú. A partir de la conquesta cristiana, les terres de Mont-roig tardarien encara uns anys a entrar en la dinàmica senyorial, per la migradesa de la població, però no per això els pagesos deixaren de treballar les terres. Finalment, a les acaballes del segle XII es fixaren les condicions bàsiques de la Carta de Població (1180).

En l'actualitat, la majoria de barraques del terme municipal de Mont-roig es troben al voltant de l'eix de la carretera del Pratdip (T-310), des d'un quilòmetre del poble fins al final del terme, a la partida de les «Terres Noves». Són uns quatre quilòmetres de longitud,

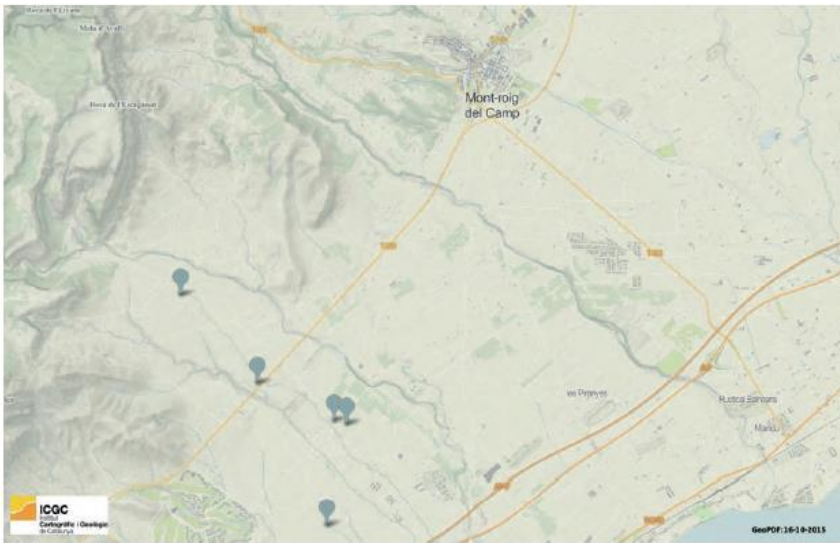
tot i que la màxima concentració es dona al voltant del darrer quilòmetre i mig. Aquestes terres quedaven relativament allunyades del poble, fet que devia motivar la previsió de tenir-hi un lloc per aixoplugar-se si hi havia de sobte mal oratge, o per passar-hi la nit en època de collita. També sabem que, fins a finals del segle XVIII, encara eren camps erms que no s'havien conreat mai i que es feien servir per pasturar el bestiar.

Aquelles terres ermes van estar en discussió durant segles entre Mont-roig i el Pratdip. Al segle XVIII esclatà un nou conflicte per la possessió d'aquella immensa «Plana» que anava des de gairebé el barranc de Rifà fins al riu de Llastres. Mont-roig ja havia aconseguit una sentència favorable el 1604, en virtut de la qual en retenia la possessió, alhora que acceptava els drets als emprius dels habitants de Pratdip (dret d'aprofitament comunal de béns rústics, com ara les pastures). Aquests varen tornar a intentar-ho el 1781, però el 1789 una nova sentència donà la raó a Mont-roig. Encara ens ha arribat als nostres dies un recitatiu que deien els del Pratdip: «Marina Santa no ho per-

■ Els armaris oberts arran de terra reben a la zona de Mont-roig del Camp el nom de «cocons». Feien la funció d'armaris frescals, ja que mantenien frescos l'aigua, el vi i alguns queviures. A la imatge, el cocó de la barraca del Miquel Terna, reutilitzat com a foc a terra.

FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ

■ Mapa de situació de les barraques de Mont-roig del Camp respecte del nucli de població. ELABORACIÓ PRÒPIA (DEPARTAMENT DE CULTURA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA).

meteu / que els de Mont-roig tots són uns xuts / Si ens prenen les Planes estem perduts / Petits i grans tots plorarem / Marina Santa no ho permeteu.»¹

A aquelles «Planes» (vessant mar de la carretera) per les quals sospiraven els de Pratdip, els de Mont-roig les van anomenar «Terres Noves» (nom documentat per primer cop el 1782). Les «Planes» a Mont-roig són les terres que hi ha des de les actuals «Terres Noves», més o menys des del barranc de la Porquerola, fins al barranc de Rifà, i per sota de la carretera del Pratdip. A la vessant de la muntanya se les coneixia com els «Comuns». Francesc Riba i Mestre explica a *Història de Mont-roig*, en el capítol «Del plet entre Mont-roig i Pratdip», pàg. 150, que «l'any 1764 l'Ajuntament de Mont-roig repartí part del terreny (...) donant a cada un dels veïns (...) sis jornals de terra...». És el primer repartiment de terres del qual es té constància. Els afortunats foren 145 veïns. El 1785 es produeix la donació de part de «la Plana» a vuit persones del poble amb l'obligació de costejar aquell plet amb Pratdip. Aquest repartiment es dugué a terme en un context de creixement demogràfic, en què la població de Mont-roig va passar dels 675 habitants del 1719

als 2.000 el 1787, un increment que continuà durant pràcticament tot el segle XIX, amb un màxim de 2.826 habitants el 1887.

Segons dades del cadastre de 1755 recollides per Ferran Jové i Hortonedà, el 74% de la terra de Mont-roig era erma, sense conrear. El conreu que tenia més importància per extensió i rendiment

econòmic era la vinya, documentada des d'inicis del segle XV; després venien els cereals (blat i ordi), olivers i garrofers. També s'esmenta l'existència de vint-i-un corral de bestiar escampats pel terme que resguardaven quatre ramats. Això ens pot explicar l'existència, encara ara, de trossos de carreres antigues per on circulaven aquests ramats.

De les rompudes a l'aixecament de les barraques

En aquelles Terres Noves i Comuns (o Palma Negra, pel nom del barranc) s'hi varen fer les rompudes per convertir els erms en terres de conreu. Aquestes rompudes consistien a desermar la terra, tallar els arbres que calia i netejar-la de matolls; o només eixermar-la si tan sols calia netejar-la de matolls. Sabem que per tot el Camp de Tarragona es van produir molt sovint aquestes tasques durant la segona meitat del segle XVIII. Aquestes dades dels repartiments i rompudes de finals del segle XVIII i inicis del XIX, més la inexistència de cap font oral que ens doni testimoni que els nostres avis o

■ La barraca dels lliris, a la imatge, té a la part exterior del sostre una capa de terra i pedruscall amb lliris de Sant Josep plantats. Aquesta tècnica, molt utilitzada en barraques de sostre pla o semipla, es feia servir perquè les fines arrels dels lliris relliguessin i aïllessin millor la coberta. FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ.

■ Barraqueta en espiral. La seva forma helicoidal facilita l'accés a la gran pedra cobertora que corona el sostre, que és practicable, fet que permetia l'evacuació directa del fum en cas d'encesa de foc a l'interior. La façana presenta un portal d'arc d'ametlla amb muntants arquejats i una llinda. La coberta és de cúpula i el recobriment de pedruscall. FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ.

besavis van veure construir barraques, ens fa suposar que la majoria de les de Mont-roig deuen ser de mitjans o finals del segle XIX. Això també encaixa amb la teoria general sobre les barraques del Camp de Tarragona.

El conreu de la vinya necessitava una munió de treballs durant tot l'any, entre verema i verema. Calia llaurar, cavar els ceps, esporgar els brots, ensulfatar, ensofrar... S'hi havia d'anar sovint i la feina no s'acabava en una jornada. A més, hi havia gran quantitat de pedra que aflorava a la superfície en desermar la terra. Tot ajudava a fer que als pagesos els interessés construir barraques on resguardar l'animal de càrrega i arrossegament, protegir el menjar i tenir beguda fresca, fer la migdiada resguardats del vent a l'hivern i de la calor de l'estiu, dormir-hi damunt d'una màrrega (segurament feta amb fulles de morenc, blat de moro), i deixar-hi alguns estris de treball, si calia

en algun amagatall i emparats de les mirades estranyes.

Les barraques de Mont-roig del Camp, avui

Avui en dia la majoria d'aquestes terres, a banda i banda de la carretera del Pratdip, tornen a ser ermes, fonamentalment a la vessant de muntanya. El darrer sotrac important foren les gelades de febrer del 1956, que van dur a abandonar els conreus. Ara hi predominen majoritàriament els pinars, alternats amb algun camp de garrofers i olivers. Aquest abandó de les terres fa que la vegetació creixi sense fre; el botjar que amb freqüència s'ha apoderat dels camps ha fet que avui moltes barraques hagin estat de difícil localització, sovint ocultes enmig de pinars. Un altre element ha dificultat la «visibilitat» de les barraques per a molta gent del poble. Tant la majoria d'aquesta zona de la dreta de la carretera anant cap a Pratdip, com la part final

de l'esquerra, tenen la particularitat que són zones sense sortida. En el primer cas, és la Muntanya Blanca, la que ho impedeix i, en l'altre, l'autopista. Els camins oberts només permeten endinsar-se en aquest territori erm i quasi abandonat, sense cap altra destinació. Els mont-roigencs tan sols hi van a realitzar activitats de lleure. Tot fa pensar que precisament la solitud d'aquestes terres ha estat el factor decisiu que ha permès la preservació les barraques.

Sobre el nom que hem donat a les barraques, s'ha procurat respectar el que ha arribat d'antic sobre el tros de terra on són. En altres casos s'han dut a terme recerques documentals, les quals han permès rebutjar alguns noms que semblaven correctes però que procedien de transmissions orals errònies. Alguns noms que han estat recuperats han servit per anomenar algunes de les principals barraques: Jaume de la Cota, Miquel Terna, Comuns del Pellicer...

L'Ajuntament de Mont-roig del Camp va declarar el 2008 bé cultural d'interès local (BCIL) 101 barraques del seu terme municipal, motiu pel qual el Pla d'ordenació urbanística municipal ja determina els valors arquitectònics, paisatgístics i mediambientals que han

de ser protegits. La declaració de bé cultural d'interès nacional en la categoria de zona d'interès etnològic inclou una zona de protecció que preserva les característiques de cada barraca, tenint en compte les característiques del terreny (petit barranc, camí o carre-

tera, desnivell significatiu...). Aquesta declaració, més enllà de la protecció d'aquests elements en concret, ha de servir per posar en valor les construccions en pedra seca de tot el país, un patrimoni encara força desconegut per al gran públic i majoritàriament en perill de desaparició. ■

■ La coberta de la cabana dels Comuns del Pellicer arrenca amb falsa cúpula i acaba en cúpula. FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ.

NOTES

(1)

Santa Marina és la patrona del Pratsdip. Se celebra el 18 de juliol. Té una bonica ermita a uns dos quilòmetres més enllà d'aquell poble en direcció al coll de Fatxes.

■ Exterior de la barraca del Miquel Terna. Hi destaca el portal, amb muntants arquejats acabats en arc de mig punt, que abasta tota l'amplada de les parets. Al seu interior, de planta circular, el sòl és una gran llosa de pedra que fa baixada des de l'exterior, conformant una mena d'aljub per recollir l'aigua de la pluja. La façana es perllonga, pel costat esquerre, en un cos més baix de planta semioval, que inclou una dependència de planta rectangular que en una fotografia de 1967 s'observa que estava coberta; encara ara, al fons, s'hi aprecia una mena de banqueta de pedra o menjadora. FOTOGRAFIA: ESTHER BARGALLÓ BARGALLÓ.